

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В МАКРОЕКОНОМІЧНОМУ РЕГУЛЮВАННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ

Екологічна безпека є одночасно передумовою й основною складовою довготермінового сталого розвитку. На думку багатьох українських науковців (В. Андрейцева, О. Белова, О. Власюка, С. Дорогунцова, А. Качинського, Є. Хлобистова та ін.), головним завданням екологічної безпеки як складової національної безпеки держави є гармонізація взаємовідносин у системі „суспільство – навколишнє середовище” шляхом попередження виникнення, мінімізації чи повної ліквідації наслідків негативного впливу на довкілля процесів генезису. Втім питання сутності та ролі екологічної безпеки як частини макроекономічного регулювання недостатньо вивчене. Актуальність обраної тематики обумовлюється поглибленням глобалізаційних процесів, загостренням суперечностей розвитку на тлі активізації інтеграційних процесів, які об’єктивно супроводжуються посиленням зовнішніх впливів на економіко-політичний розвиток держави та пошуком нових механізмів для регулювання соціальних, економічних, екологічних процесів розвитку й розбудови країни.

Метою статті є дослідження сутності, місця й ролі екологічної безпеки в макроекономічному регулюванні сталого розвитку продуктивних сил. Основними завданнями у зв’язку з цим є:

- аналіз сучасного розуміння макроекономічного регулювання та співвідношення між підходами до регулювання і постулатами сталого розвитку;
- визначення підходів до макроекономічного регулювання розвитку продуктивних сил;
- розкриття сутності й місця екологічної безпеки в системі макроекономічного регулювання продуктивних сил у контексті сталого розвитку.

Для вирішення поставлених завдань визначено, що макроекономічне регулювання (МЕР) – це цілеспрямовані дії різних суб’єктів господарської діяльності, які забезпечують розвиток економіки, використання економічних законів, узгодження інтересів і вирішення економічних суперечностей [1, с. 174]. З погляду класичної макроекономічної теорії [2, с. 222], найважливішою макроекономічною суперечністю є невідповідність постійно зростаючих суспільних потреб відносно обмеженим та абсолютно обмеженим ресурсам.

МЕР орієнтовано на функціонування соціо-еколого-економічної системи країни в цілому. В рамках цього регулювання встановлюються, коригуються та відстежуються правила поведінки всіх учасників. З позицій сучасних економічних теорій, у системі виникають дві взаємодоповнюючі та взаємо-

обмежуючі сили – регулювання із центру, або макрорегулювання, і саморегулювання господарських суб'єктів (вільна рука ринку). Пошук оптимального співвідношення між централізацією та децентралізацією повноважень і відповідальності стає одним з наріжних питань регулювання. З позицій екологічної безпеки, потребує також уточнення питання можливості ц доцільності саморегулювання господарських суб'єктів.

У дослідженні йдеться про макроекономічне регулювання сталого розвитку продуктивних сил. У загальному розумінні сталий розвиток розглядається в рамках соціо-еколого-економічної системи, що передбачає спільне, цілісне дослідження всіх підсистем, досягнення збалансованості, пошук адекватних шляхів гармонізації взаємовідносин та вирішення проблем [3, с. 7]. Більш адаптованим та прийнятним для специфіки нашого дослідження є визначення сталого розвитку як процесу гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення потреб суспільства при умові збереження та поетапного відновлення цілісності навколишнього природного середовища, створення можливостей для рівноваги між її потенціалом та потребами людей усіх поколінь [4, с. 2].

Оскільки до сучасних продуктивних сил належить людина, засоби і предмети праці, використовувані людьми сили природи, форми та методи організації виробництва, наука й інформація, МЕР системи (точніше підсистеми) продуктивних сил передбачає регулювання процесу взаємодії цих елементів і кожного з них зокрема, використання законів певної підсистеми для вирішення її суперечностей. Найзагальніші причини запровадження МЕР продуктивних сил – це ускладнення економічної системи (у тому числі кожного її елементу), процесу взаємодії людини з природою, розвиток характерних для неї суперечностей.

Регулювання такої підсистеми передбачає забезпечення рівноваги у взаємодії суспільства і природи, недопущення глобальної економічної кризи, формування соціо-еколого-економічної системи, яка б гарантувала виживання людської цивілізації. Останнє пов'язано із суб'єктивними та об'єктивними факторами, а саме:

- сталий розвиток як світоглядний імператив є невід'ємною складовою майже всіх сучасних політик, проектів, програм не тільки у світі, а й Україні (прикладом можуть стати окремі принципи сталого розвитку, визначені у Державній стратегії економічного і соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004–2015 рр., Основних напрямках соціального, економічного й природоохоронного розвитку України до 2020 р., Стратегії національної безпеки, Національній стратегії створення інформаційного суспільства в Україні на 2006–2015 р., Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року та інших);

- об'єктивне зниження якості навколишнього середовища (детальніше в щорічних Доповідях про стан навколишнього природного середовища, які видаються під егідою Міністерства охорони навколишнього природного середовища, де кілька років поспіль відмічають тенденції до збільшення обсягів

забруднення довкілля (рис.) та погіршення стану здоров'я населення), спричиняє стурбованість не тільки серед пересічного населення, але й на рівні підприємств/галузей та адміністративних районів. Нині погіршення якості та зменшення доступності природних ресурсів, працездатності населення (через стан здоров'я та зменшення народжуваності) вимагають перегляду підходів до розміщення продуктивних сил та інтеграції постулатів сталого розвитку як основи політики розвитку держави в суб'єктів господарювання;

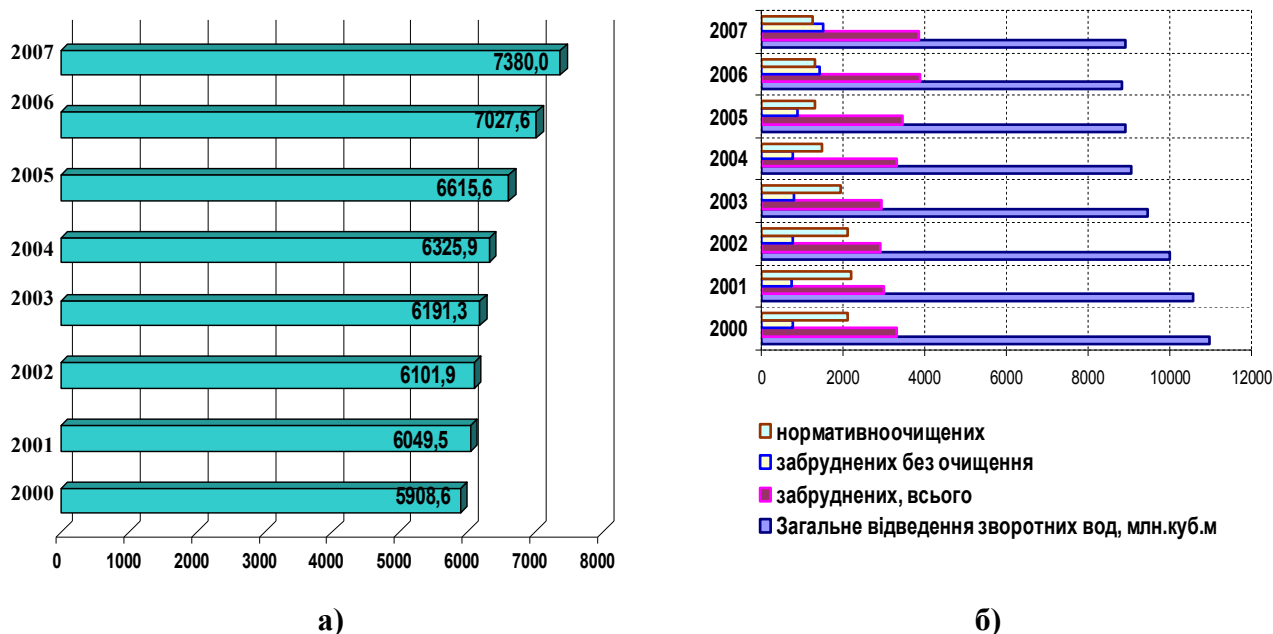

Рисунок. Динаміка зміни стану навколишнього природного середовища за 2000–2007 рр.:

а – динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, тис. тонн; б – динаміка показників водовідведення, млн. м³

- глобалізаційні процеси і тенденції до відкритості національних ринків приводять до посилення конкурентної боротьби на внутрішніх і зовнішніх ринках. Необхідність відстоювати власні позиції на ринках та пошук шляхів для входу на нові ринки обумовлює сучасну конкуренцію за екологічними ознаками (залежно від галузі, продукту або послуги чинниками конкурентоспроможності стають джерела сировини, засоби обробки, організація праці та виробництва тощо). Отже, на сучасному етапі прагнення до сталого розвитку як ощадливого ставлення до ресурсів, зниження рівня забруднення довкілля та організації бізнесу під гаслом збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь є важливою складовою конкурентоспроможності держави [5].

Ми говоримо про МЕР підсистеми продуктивних сил, тобто регулювання, призначене для утримання системи в рамках заданої траєкторії (більш детально теорії просторового розвитку систем розглянуто в працях Гранберга А.Г. [6], Гродзинського Д.М. [7], Пащенко В.М. [8] та інших). На нашу думку, система з позицій МЕР, повинна відповідати вимогам інертної сталості, тобто мати

здатність при впливі зовнішніх факторів не виходити із заданої області (що обмежується конкретними параметрами чи показниками стану) протягом тривалого періоду часу.

Виходячи з наведеного, сталий розвиток продуктивних сил у рамках МЕР можна забезпечити за рахунок ліквідації відповідних небезпек через систематизацію та реалізацію системи заходів щодо цілеспрямованого запобігання або зниження негативних наслідків небезпечних факторів. Водночас у рамках системного підходу екологічна безпека повинна розглядатися в системному контексті як системна безпека. Основною метою досліджень останньої є сприяння сталому гармонічному розвитку суспільства у всіх аспектах його діяльності.

У рамках нашого дослідження слід розглядати екологічну безпеку як такий політичний, економічний, екологічний, міжнародний стан країни, що забезпечує сприятливі умови для розвитку людини, суспільства та держави і виключає небезпеку настання негативних наслідків від різноманітних загроз [9, с. 26]. Узагальнення досліджень з питань визначення місця екологічної безпеки в системі національної безпеки [10] повинні стати вихідними при дослідженні сутності екологічної безпеки у МЕР сталого розвитку продуктивних сил, а саме:

- екологічна безпека є органічною складовою національної безпеки держави, що відображається в офіційних документах та підтверджується логікою розвитку держави й суспільства і має гарантуватися виваженою та ефективною державною політикою всіх рівнів;

- екологічна безпека як складова державної політики має внутрішню структуру, методологію та методику вивчення, певні умови реалізації – нормативно-правове забезпечення формування і впровадження політики екологічної безпеки та стратегічне планування;

- стратегічне планування політики екологічної безпеки, на думку автора, має спиратися на принципи: політичних пріоритетів екологічної діяльності, збалансування та взаємного доповнення національних і регіональних пріоритетів, науково-технічного обґрунтування стратегічного планування, громадського контролю, що визначають ефективність стратегічного планування в цій сфері та перспективність екологічної політики держави загалом.

Ці позиції окреслюють вихідні положення нашого дослідження щодо розуміння екологічної безпеки України в системі МЕР сталого розвитку продуктивних сил. У їх межах основоположними позиціями для створення ефективної системи екологічної безпеки слід розглядати національні інтереси держави та реально існуючі загрози для їх безпеки. В цьому контексті МЕР є одним з чинників відображення та забезпечення національних інтересів держави.

При проведенні аналізу МЕР соціально-економічної системи з позиції врахування фактору екологічної безпеки необхідно виділити основні компоненти досліджуваного об'єкта: систему ресурсів, спектр небезпек, систему заходів протидії небезпекам.

Розвиток системи екологічної безпеки в рамках МЕР визначається такими основними властивостями [11, с. 154]:

- синергетичності впливу всіх елементів процесу (окреме підприємство, галузь, район, держава, сукупність держав тощо);
- самозбереження як прагнення до виживання, збереження цілісності та ощадливого використання наявних ресурсів у системі та системою;
- єдності аналізу та синтезу, коли процеси диференціації, поділу, спеціалізації органічно доповнюються протилежними процесами інтеграції, з'єднання, універсалізації;
- пропорційності, тобто прагнення до найбільш ефективного співвідношення між окремими частинами;
- інформованості або правила, згідно з яким у системі не може бути порядку більше, ніж інформації.

Цілі і пріоритети соціо-еколого-економічного розвитку становлять основу об'єктів МЕР. Цілі екологічної безпеки у МЕР визначаються для країни в цілому, окремих її регіонів, інституціональних одиниць, груп населення. Вони мають бути конкретними, кількісно визначеними. Пріоритети – це найважливіші соціально-економічні та економіко-екологічні процеси, на стимулювання яких спрямовується у певний період переважна частина ресурсів за допомогою відповідних регуляторів.

Об'єктом екологічної безпеки у МЕР є господарство країни, регіонів, областей, міст і районів, а також:

- соціо-еколого-економічні процеси – економічний цикл, екологічна діяльність, інвестиційна діяльність, інноваційні процеси, грошовий обіг, інфляція, ціни, платіжний баланс тощо;
- виявлення фундаментальних закономірностей переходу природних систем, об'єктів техногенної і біологічної сфери, соціально-економічних структур від нормальних (штатних) до аварійних і катастрофічних станів;
- якісний і кількісний опис складних нелінійних механізмів взаємодії зазначених систем, об'єктів і структур на різних стадіях виникнення й розвитку аварійних і катастрофічних станів і їхніх наслідків у часі й просторі;
- створення наукових основ діагностування, моніторингу, раннього попередження і запобігання аварій і катастроф, побудова систем захисту й реабілітації.

Суб'єктом екологічної безпеки у МЕР є держава в особі державних органів управління (президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій), яка для розв'язання складних соціо-еколого-економічних проблем, усебічного врахування інтересів залучає наукові установи, політичні партії, громадські організації.

Практична діяльність із гарантування екологічної безпеки базується на основних принципах, що є складовими, з одного боку, макроекономічного регулювання, а з іншого – сталого розвитку. Зокрема:

- принцип пріоритету безпеки життя й здоров'я людей;
- принцип інтегральної оцінки небезпек, тобто управління ризиком включає весь спектр існуючих у суспільстві небезпек і вся інформація про прийняті рішення в цій сфері є загальнодоступною;

принцип сталості екосистем, згідно з яким величина антропогенного впливу повинна чітко обмежуватися й не перевищувати гранично допустимих навантажень на екосистеми.

Виходячи з цього, гарантування екологічної безпеки у МЕР сталого розвитку продуктивних сил може здійснюватись двома шляхами. Перший – регулювання за неузгодженостями (або відхиленнями від заданої траєкторії), відповідно до якого, виявивши відхилення певних показників від намічених на визначений період орієнтирів (програми, плану, прогнозу тощо), держава вживає заходи щодо виправлення ситуації.

Другий шлях – регулювання за критичними параметрами (тобто за досягненням/не досягненням встановлених критичних значень). У цьому випадку в перспективному плані (програмі, стратегії) визначається певний критичний рівень найбільш важливих показників, при наближенні до яких слід вживати термінових заходів.

Отже, МЕР у сучасних умовах являє собою систему взаємоузгоджених заходів законодавчого, виконавчого й контролюючого характеру, які реалізуються державними установами та громадськими організаціями з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

Сталий розвиток є невід’ємною та органічною частиною МЕР, адже центральне місце в ньому займає розробка таких проблем, як організація економічного регулювання, зокрема вирішення таких завдань:

економічне зростання та економічна ефективність;

економічна рівновага й відсутність інфляції;

соціальний захист і повна зайнятість;

екологічний захист населення, забезпечення раціонального використання та відновлення природних ресурсів;

економічна свобода в ринкових межах тощо.

Екологічну безпеку в МЕР слід розглядати як певний політичний, економічний, екологічний, міжнародний стан країни, що створює сприятливі умови для розвитку людини, суспільства та держави і мінімізує небезпеку настання негативних наслідків від різноманітних загроз.

З позиції системного підходу до безпеки, важливо оцінювати й прогнозувати вплив усіх очікуваних небезпек, а головне – виявити можливість різкого катастрофічного спаду й критичну точку. Повний спектр небезпек розвитку дозволяє оцінити поточну ситуацію, зовнішні й внутрішні умови, виявити так звані вузькі місця в системі та прийняти зважені рішення. Вичерпна система заходів протидії є гарантією безпеки.

Системний підхід до дослідження екологічної безпеки у МЕР сталого розвитку продуктивних сил дасть змогу: забезпечити системне дослідження процесів; створити їх адекватну модель, урахувати повну сукупність розглянутих параметрів та передбачити можливість формалізації необхідних аспектів.

Література

1. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Під ред. С.В. Мочерного. – Київ–Тернопіль: Видав. центр "Академія", 2002. – Т.3. – 952 с.
2. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка. – К.: Основи, 1996. – 814 с.
3. Еремеев В.Н., Игумнова Е.Н., Тимченко И.Е. Моделирование эколого-экономических систем. – Севастополь: "ЭКОСИ-Гидрофизика", 2004. – 322 с.
4. Концепція сталого розвитку України / Под ред. Волошина В.В. – К: "БМТ", 2000. – 17 с.
5. Жарова Л.В. Сталый розвиток необхідність чи неминучість? // Вісник КПІ. – 2007. – № 4. – С. 2–15.
6. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: Государственный ун-т, "Высшая школа экономики", 2000. – 495 с.
7. Гродзинський Д.М. Основи ландшафтної екології. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
8. Пащенко В.М. Землезнання. Книга перша: методологія природничо-географічних наук. – К.: Б.в., 2000. – 320с.
9. Хімич О. Взаємозв'язок екологічної безпеки із законністю: окремі аспекти // Право України. – 2003. – № 11. – С.2–35.
10. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека у складі національної безпеки держави // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – С. 100–109.
11. Жарова Л.В. Інноваційна політика щодо екологічного підприємництва та екологізації підприємницької діяльності в Україні: проблеми та перспективи // Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування: Монографія / Заг. ред. О.В. Прокопенко. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. – С. 152–167.

УДК 332.12.009.12

Д.В. КЛИНОВИЙ

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СТРАТЕГЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У ПАРАДИГМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сьогодні в Україні особливо гостро стоїть питання підвищення конкурентоспроможності всієї економічної системи на всіх рівнях – суб'єкта господарювання, регіональному, загальнодержавному, міждержавному. Більшість визначень конкурентоспроможності базуються переважно на теорії конкурентних переваг, розробленій М. Портером [1, с. 38–40]. Наприклад, "...під конкурентоспроможністю розуміється комплекс споживчих і вартісних (цінових) характеристик товару, що визначають його успіх на ринку, тобто перевага саме цього товару над іншими в умовах широкої пропозиції конкуруючих товарів-аналогів" [2, с. 167], що фактично аналогічне визначенню М. Портера. Загальні підходи до тлумачення цього поняття можна використовувати і стосовно конкурентоспроможності території (регіону і країни).

На основі комплексного аналізу запропонованих у науковій літературі трактувань поняття конкурентоспроможності регіону, його можна визначити як володіння регіоном певним набором властивостей (внутрішніх факторів